

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARI VE FEMİNİST HAREKETLER: TARİHSEL VE TOPLUMSAL BİR ANALİZ

Büşra AYDIN¹

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de kadın haklarının evrimini ve feminist hareketlerin gelişimini tarihsel ve toplumsal bağlamıyla ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel odak noktası, kadınların siyasal, sosyal ve hukuki alanlardaki kazanımlarının dönemsel değişimlerini ve feminist hareketlerin toplumsal dönüşümlere etkilerini incelemektir. Çalışma, Osmanlı dönemi sonlarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan süreçte kadın haklarına dair mevzuat değişiklikleri, toplumsal algılar ve örgütlenme biçimlerini kapsamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, literatür taraması ve tarihsel doküman analizi yoluyla dönemin kadın hakları hareketlerinin yapısı, stratejileri ve sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel problemi, tarihsel süreçte kadın hakları ve feminist hareketlerin kazanımları ile toplumsal direnç ve engeller arasındaki etkileşimin yeterince anlaşılmamış olmasıdır. Elde edilen bulgular, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kadın haklarının sistematik bir şekilde kazanıldığı ve feminist hareketlerin bu sürecin şekillenmesinde kritik rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin yalnızca hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmayıp, toplumsal algı ve kültürel dönüşümlerle de desteklendiği ortaya konulmuştur. Çalışma, Türkiye'de kadın hakları tarihi ve feminist hareketlerin gelişimi üzerine literatüre katkı sağlayarak, toplumsal cinsiyet eşitliği çalışmalarına tarihsel perspektif kazandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hakları, Feminist Hareketler, Toplumsal Cinsiyet, Tarihsel Dönüşüm

Jel Kodları: J16, N35, K00, Z13

¹ Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, hayalimpolyglot58@gmail.com

WOMEN’S RIGHTS AND FEMINIST MOVEMENTS IN TURKEY FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC: A HISTORICAL AND SOCIAL ANALYSIS

ABSTRACT

This study aims to examine the evolution of women’s rights and the development of feminist movements in Turkey from the Ottoman Empire to the Republic, within its historical and social context. The primary focus of the study is to examine the periodic changes in women’s achievements in political, social, and legal spheres, and the impact of feminist movements on social transformations. The study covers legislative changes, social perceptions, and organizational forms related to women’s rights from the late Ottoman period to the early years of the Republic. The study employed a qualitative research method, and through a literature review and historical document analysis, the structure, strategies, and outcomes of the women’s rights movements of the period were evaluated. The fundamental problem of the study is the inadequate understanding of the interaction between the achievements of women’s rights and feminist movements, and social resistance and obstacles throughout history. The findings demonstrate that women’s rights were systematically gained during the transition from the Ottoman Empire to the Republic, and that feminist movements played a critical role in shaping this process. Furthermore, it demonstrates that the struggle for gender equality was not limited to legal regulations but was also supported by social perception and cultural transformations. The study contributes to the literature on the history of women’s rights and the development of feminist movements in Turkey, providing a historical perspective on gender equality studies.

Keywords: Women’s Rights, Feminist Movements, Gender, Historical Transformation

Jel Codes: J16, N35, K00, Z13

GİRİŞ

Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği, insanlık tarihi boyunca adalet, hak ve özgürlük arayışlarının temel bileşenlerinden biri olmuştur. Türkiye’de bu alan, Osmanlı döneminin sonlarından Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar uzanan süreçte önemli dönüşümler yaşamıştır. Ancak mevcut literatürde, bu dönemde kadın haklarının ve feminist hareketlerin kronolojik olarak kapsamlı bir analizine nadiren rastlanmaktadır. Çoğu çalışma ya Osmanlı dönemi ya da Cumhuriyet dönemi üzerine yoğunlaşmakta, iki dönemi bütüncül bir şekilde ele alan araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu bağlamda, çalışmanın temel motivasyonu, bu boşluğu doldurmak ve kadın hakları tarihini bütüncül bir perspektifle sunmaktır. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde Türkiye’de kadın haklarının gelişimini ve feminist hareketlerin tarihsel kökenlerini toplumsal, hukuki ve kültürel bağlamlarıyla incelemektir. Araştırma, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusundaki dönüşümleri sistematik olarak analiz ederek, feminist hareketlerin ortaya çıkışını ve etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde Türkiye'de kadın hakları nasıl bir dönüşüm göstermiştir?

2. Bu dönemde feminist hareketler hangi toplumsal ve hukuki değişimleri etkilemiş veya bu değişimlerden nasıl etkilenmiştir?

3. Toplumsal normlar, yasal düzenlemeler ve kültürel faktörler kadınların statüsünü hangi yönde şekillendirmiştir?

Çalışma, bu sorulara yanıt verebilmek için nitel tarihsel analiz yöntemini benimsemiştir. Bu yöntem çerçevesinde hem birincil kaynaklar (yasal belgeler, dönemin yazılı ve basılı materyalleri) hem de ikincil kaynaklar (akademik kitaplar, makaleler, tezler ve tarihsel araştırmalar) sistematik olarak incelenmiştir. Ayrıca, Antik Yunan'dan 19. yüzyıla kadar Batı toplumlarındaki kadın hakları gelişimi ile Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'deki süreçler karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Böylelikle farklı dönemlerde kadınların toplumsal, siyasal ve kültürel rollerindeki dönüşümler karşılaştırmalı bir analizle değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, literatür taraması yoluyla toplanmıştır. Akademik kitap ve dergiler, tarihsel belgeler, yasal metinler ve bildirgeler (örn. Medeni Kanun, Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi), arşiv kayıtları ve dönemin gazeteleri kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Özellikle kadınların eğitim, siyasal hak, mülkiyet hakkı ve toplumsal görünürlük alanlarındaki kazanımları; feminist hareketlerin farklı dalgaları ve toplumsal cinsiyet kuramları odak noktası olarak belirlenmiştir. Toplanan veriler tematik içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmiş ve üç temel tema üzerinden incelenmiştir:

1. Kadın haklarının tarihsel gelişimi (Antik Yunan'dan 19. yüzyıla Batı örnekleri ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye),

2. Toplumsal cinsiyet ve feminist teorik çerçeveler (Beauvoir, Butler, Mauss),

3. Feminist hareketlerin evrimi ve kurumsallaşma süreçleri (Birinci, İkinci ve Üçüncü Dalga Feminizm ile Türkiye'deki gelişmeler).

Analiz sürecinde, dönemin sosyo-kültürel ve politik bağlamı ile kadın hakları talepleri arasındaki ilişkiler detaylı biçimde incelenmiş; literatürdeki boşluklar ve tarihsel kırılma noktaları tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalışmanın sınırlılıkları da göz önünde bulundurulmuştur. Antik ve Ortaçağ kaynaklarında kadın haklarına dair bilgilerin sınırlı veya yorumlanmaya açık olması, Türkiye'de kadın hareketlerine ilişkin bazı belgelerin eksikliği veya ulaşılabilirliğinin zorluğu ve Batı ile Türkiye bağlamları arasındaki kültürel farklılıkların doğrudan karşılaştırmaları kısıtlaması başlıca sınırlılıklardır. Ancak buna rağmen, geniş kapsamlı literatür taraması ve tarihsel belgelerin değerlendirilmesi, çalışmanın güvenilir bir tarihsel çerçeve sunmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye’de kadın hakları ve feminist hareketlerin tarihsel gelişimini kronolojik ve sistematik bir çerçevede sunarak literatüre katkıda bulunmakta ve feminist hareketlerin kökenlerini toplumsal ve hukuki dönüşümlerle ilişkilendirerek, kadın hakları tarihinin anlaşılmasına yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, ikinci bölümde Osmanlı döneminde kadın hakları ve toplumsal statü, üçüncü bölümde Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadın hakları ve feminist hareketler, dördüncü bölümde ise tarihsel ve toplumsal bağlamdaki değişimler bütüncül bir şekilde ele alınarak sonuçlara ulaşılabacaktır.

1. ANTİK YUNAN’DAN 19. YÜZYILA KADAR KADIN HAKLARININ GELİŞİMİ

Kadın-erkek eşitliği düşüncesi, insanlık tarihi boyunca adalet, hak ve özgürlük arayışlarının temel bileşenlerinden biri olmuştur. Bu kavram, yalnızca bireysel özgürlük talepleriyle sınırlı kalmayıp, toplumsal kurumların dönüşümü, yurttaşlık anlayışı ve kamusal alan kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Kadın haklarının gelişim süreci, tarih boyunca çeşitli felsefi, siyasal ve toplumsal dönüşümlere paralel olarak şekillenmiş ve her dönem farklı engeller ile fırsatlar sunmuştur.

1.1. Antik Yunan Dönemi (MÖ 8. - MÖ 4. Yüzyıl)

Antik Yunan’da kadınlar, toplumun genelinde kamusal yaşamın dışında tutulmuş ve temel haklardan mahrum bırakılmıştır. Özellikle Atina’da kadınların oy kullanma, kamu görevlerinde bulunma ya da mahkemede kendi davalarını savunma hakları bulunmamıştır. Kadınların yaşam alanı büyük ölçüde oikos ile sınırlandırılmıştır; bu kavram yalnızca evi değil, hane halkını ve köleleri de kapsayan geniş bir sosyal yapıyı ifade etmekteydi (McClure, 2019, s.38-39). Ataerki düzen, kadınların toplumsal ve kamusal etkinliklere katılımını sınırlandırmış; onların ev içi sorumluluklarla, özellikle de dokuma gibi işlerle meşgul olmalarını öngörmüştür.

Evlilik, kadınların yaşamında kritik bir dönemeç olarak görülmüş; evlenene kadar parthenos idealinin korunması, evlendikten sonra ise kadınların kocalarının denetimi altında kalması gerekli sayılmıştır (Akalin, 2003, s.30-31; Brown, 1952, s.130-143). Kadınların yasal ve toplumsal özerklikleri bulunmamış; yaşamları boyunca bir kyrios (baba veya koca) tarafından gözetim altında tutulmuşlardır. Kadınlardan beklenen başlıca roller; annelik, ev idaresi, çocuk yetiştirme, kocaya itaat ve dini törenlere katılım olmuştur.

Eğitim alanında da kadınlar dezavantajlı bir konuma sahipti. Erkeklerin gittiği okullara katılamayan kadınlar, yalnızca zengin ailelerde özel öğretmenlerden sınırlı düzeyde okuma-yazma, müzik ve sanat eğitimi alabilmişlerdir (Akgün-Kaya, 2021). Bununla birlikte, Yunan dünyasında farklılıklar da görülmüştür. Atina’da kadınlar büyük ölçüde özel alanla sınırlanırken, Sparta’da kadınlara erkeklerle eşit eğitim imkânı tanınmış, onların fiziksel güçlerini geliştirmeleri ve güçlü anneler olmaları teşvik edilmiştir.

Felsefi düşüncede ise farklı sesler duyulmuştur. Örneğin Sokrates, kadın ve erkeğin ruhsal ve ahlaki yetiler açısından eşit olduğunu savunmuş; ancak bu görüşler toplumsal pratikte karşılık bulmamıştır (Göksel, 1988, s.18). Dolayısıyla Antik Yunan toplumunda kadınların kamusal yaşamda ikincil konumu büyük ölçüde korunmuş, yalnızca bazı felsefi yaklaşımlar ve Sparta örneği bu kalıplara kısmi istisna oluşturmıştır.

1.2. Ortaçağ ve Geç Ortaçağ (5. - 15. Yüzyıl)

Ortaçağ Avrupa'sında kadınların toplumsal konumu, feodal yapı, Katolik Kilisesi'nin etkisi ve dönemin dini normları çerçevesinde şekillenmiştir. Kadınlar genellikle kamusal görevlerden uzak tutulmuş; eğitim ve mülkiyet hakları sınırlı kalmıştır. Manastır yaşamında bazı kadınlar entelektüel ve yönetsel faaliyetlerde bulunmuş, kitap yazmış ve eğitim alma imkânı bulmuştur. Öte yandan cadılık gibi batıl inançlar ve dini dogmalar aracılığıyla kadınlar ikinci sınıf varlıklar olarak görülmüş; yaşlı ve güç sahibi kadınlar çoğunlukla korku ve düşmanlıkla karşılaşmıştır. Trotula, Rebecca Guarna, Bingenli Hildegard ve Jeanne d'Arc gibi kadınlar, tıp, bilgi üretimi ve liderlik alanlarında özgürlük için mücadele etmiş, toplumsal ve entelektüel varlıklarını göstermiştir. 12. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına kadar kadınlar yavaş da olsa toplumsal değer görmeye başlamış; Haçlı Seferleri sırasında pek çok kadın, kocasının mülklerinin sorumluluğunu üstlenmiş ve siyasetin içinde yer alarak toplumsal rollerini genişletmiştir. Christine de Pizan, Countess de Dia, Marie de France ve Marguerite de Navarre gibi yazarlar aracılığıyla “kadınlar tartışması” ortaya çıkmış ve kadınların entelektüel ve toplumsal değerleri üzerine tartışmalar Avrupa genelinde yayılmıştır (Lacivert Dergi, 2022).

1.3. Rönesans ve Reform Dönemi (15. - 17. Yüzyıl)

Rönesans, bireysel özgürlük ve akıl temelli düşüncenin yükselişiyle birlikte kadın haklarına dair düşüncelerde de değişim başlatmıştır. Sanat, bilim ve felsefe alanında kadınların üretkenliği artmış; eğitim fırsatları aristokrat ve varlıklı sınıflara yayılmıştır. Ancak toplumsal cinsiyet rolleri hâlâ katı sınırlarla belirlenmiş ve siyasal haklar sınırlı kalmıştır. 17. yüzyıl İngiltere'sinde bireycilik ve doğa hakları anlayışı, kadın-erkek eşitliği düşüncesine ideolojik bir zemin sağlamıştır. Bazı düşünürler, kadınların akıl ve rasyonalite kapasitesinin erkekten farklı olmadığını savunmuş ve eğitim ile toplumsal katılım hakkının kadınlara da tanınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (Caporal, 1982, s.16).

1.4. Aydınlanma Dönemi (18. Yüzyıl)

Aydınlanma düşüncesi, Antik Yunan'dan itibaren gelişen insan ve eşitlik tartışmalarını yeniden gündeme taşıyarak “evrensel birey” kavramını ortaya koymuş ve akıl ile özgürlük temelli bir toplumsal düzeni savunmuştur. Ancak bu “evrensel birey” çoğunlukla erkek özneye dayandırılmış; kadınlar toplumsal yaşamda ikinci planda değerlendirilmiştir. Özellikle Jean-Jacques Rousseau, kadının toplumsal rolünü annelik, duygusallık ve itaat ekseninde tanımlamış; buna karşılık Poullain de la Barre, kadınların erkekler kadar rasyonel olduğunu vurgulamış ve eğitime ile siyasal katılıma eşit erişim hakkını savunmuştur (Caporal, 1982, s.17).

1.5. Fransız Devrimi ve Liberal Feminizmin Doğuşu (18. Yüzyıl Sonu - 19. Yüzyıl)

1789 Fransız Devrimi, eşitlik ve özgürlük ilkelerini ön plana çıkarmış; ancak bu ilkeler çoğunlukla erkek yurttaşlara uygulanmıştır. Buna karşı bir tepki olarak 1791’de Olympe de Gouges, *Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi* ile kadınların yurttaşlık haklarını savunmuş, ancak bu fikirleri nedeniyle 1793’te idam edilmiştir. Yine bu dönemde Mary Wollstonecraft, 1792’de yayımladığı *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* adlı eserinde kadınların birey olarak tanınması gerektiğini, eğitim ve aile yaşamında eşitliğin yurttaşlık haklarının temelini oluşturduğunu dile getirmiştir. 19. yüzyılda kadın hakları hareketi, eğitim, mülkiyet hakkı, evlilik, boşanma ve siyasal katılım gibi alanlarda somut taleplerle genişlemiş; kadınlar toplumsal değişim süreçlerine aktif katkıda bulunmuşlardır.

Genel olarak değerlendirecek olursak; Antik Yunan’dan 19. yüzyıla kadar kadın haklarının gelişimi, tekdüze bir ilerleme çizgisi değil; farklı felsefi yaklaşımlar, toplumsal kırılmalar ve bireysel mücadelelerle şekillenmiş çok katmanlı bir süreçtir. Sokrates’in metafizik eşitlik anlayışından Rousseau’nun toplumsal cinsiyet rolleri vurgusuna; Poullain de la Barre ve Wollstonecraft’ın eleştirel katkılarından Fransız Devrimi dönemindeki kadınların etkinliklerine kadar birçok düşünsel ve tarihsel evre, kadın hakları mücadelesinin entelektüel ve toplumsal temelini oluşturmuştur.

2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE FEMİNİZM HAREKETLERİNİN EVRİMİ

Tarihsel bağlamı kavradıktan sonra, kadın hakları ve hareketlerini kavramsal bir çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Kavramsal olarak toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten (sex) farklı olarak, bireyin bedensel özelliklerine toplumun kültürel kodları ve normları tarafından yüklenen anlamları ifade eder. Başka bir deyişle, toplumsal cinsiyet (gender), biyolojik farklılıklara bağlı psikolojik ve sosyo-kültürel değerlerin toplum tarafından şekillendirilen erkeklik ve kadınlık kimliklerine dönüşmesidir (Dökmen, 2010; Bayhan, 2012).

Judith Butler, toplumsal cinsiyetin biyolojik determinizme indirgenemeyeceğini savunur. Butler’a göre toplumsal cinsiyet, bireylerin toplumsal normlara uygun olarak gerçekleştirdikleri eylemlerle sürekli yeniden üretilir ve bu eylemler, toplumsal cinsiyet kimliklerinin oluşumunda belirleyici rol oynar (Salih ve Butler, 2004). Bu perspektif, toplumsal cinsiyetin performatif ve akışkan doğasını vurgular; cinsiyet, sabit bir kategori değil, kültürel normlar tarafından sürekli inşa edilen bir süreçtir. Butler, Freud’un “Biyoloji kaderdir” yaklaşımına karşı çıkarak cinsiyetin toplumsal ve kültürel olarak üretildiğini öne sürer. Bu yaklaşım, feminist teorinin geleneksel biyolojik belirlenimciliğe yönelik eleştirel tutumunu destekler. Simone de Beauvoir’ın ünlü “Kadın doğulmaz, kadın olunur” ifadesi ise dişil kimliğin biyolojik değil, toplumsal süreçler tarafından oluşturulduğunu açıkça ortaya koyar (Simons, Benjamin, ve de Beauvoir, 1979). Beauvoir, erkekliği evrensel ve bedensel varlığın ötesinde yüceltilmiş bir kimlikle özdeşleştirirken, kadınlığı toplumsal beklentiler ve sınırlamalar üzerinden şekillenen bir konum olarak tanımlar. Bu yaklaşım, ataerkil sistemin toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki hiyerarşik yapısını anlamak için kritik bir çerçeveye sunar.

Beauvoir, kadınların toplum tarafından belirlenen rolleri sorgulamalarını ve kendi kimliklerini yaratmalarını savunur; bu, feminizmin bireysel özgürlük ve toplumsal dönüşüm hedeflerini birleştiren temel ilkelerinden biridir. Marcel Mauss ise biyolojik ve toplumsal arasındaki keskin ayrımı reddeder; bedeni yalnızca anatomik bir gerçeklik olarak görmez, aksine toplumsal normlar ve kültürel pratikler aracılığıyla şekillenen bir yapı olarak ele alır (Mauss, 1979). Mauss'a göre beden, toplumsal düzen ve kültürel değerler aracılığıyla anlam kazanır ve bu anlamlandırma süreçleri, toplumsal cinsiyetin inşasında kritik rol oynar. Böylece toplumsal cinsiyet, yalnızca kültürel bir yapı değil, aynı zamanda bireyin toplumsal ilişkilerdeki konumunu belirleyen dinamik bir mekanizmadır. Bu kavramsal çerçeve, feminizm hareketinin tarihsel süreç içindeki evrimini anlamak için temel bir zemin oluşturur. Feminizm, tarih boyunca farklı kuramsal yaklaşımlarla evrilmiş ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin çeşitli aşamalarını temsil etmiştir:

2.1. Birinci Dalga Feminizm

Mary Wollstonecraft'ın 1792 yılında yayımladığı *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (Vindication of the Rights of Women) adlı eseri, feminist düşünce tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Wollstonecraft, 2012). Birinci dalga feminizm, esas olarak Wollstonecraft'ın bu çalışmada dile getirdiği talepler etrafında şekillenmiştir. Feminizmin birinci dalgası, genel olarak 1840-1920 yılları arasında ortaya çıkmış olup, kadınların kamusal yaşamda görünürlük kazanmaya başladığı bir dönemi ifade eder. 19. yüzyılda demokrasi, özgürlük ve eşitlik fikirlerinin toplumda daha yaygın hale gelmesi, kadınların haklarını savunma konusunda cesaret ve motivasyon bulmalarına katkıda bulunmuştur. Bu dönemde birinci dalga feminizm, özellikle kadınların eğitim alma (eğitsel), oy kullanma (siyasal) ve iş hayatına katılma (ekonomik) gibi haklarına odaklanmıştır. Bu bağlamda özellikle oy kullanma hakkında önemli kazanımlar elde edilmiştir. Dolayısıyla birinci dalga feminizmin, kadının vatandaşlık hakkını merkezine aldığı söylenebilir. Zira oy kullanma hakkı doğrudan vatandaşlıkla bağlantılıdır. Bu perspektifle birinci dalga feminizm, söz konusu dönemde kadınların oy verme, eğitim ve çalışma hakları gibi radikal sayılabilecek taleplerini gündeme taşımış ve bu konularda ilerleme sağlanmasına öncülük etmiştir (Güngör Baran, 2021).

2.2. İkinci Dalga Feminizm

İkinci dalga feminizm, 1960-1988 yılları arasındaki dönemi kapsar. Tıpkı birinci dalga feminizme ilham kaynağı olan Wollstonecraft'ın *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* eseri gibi, ikinci dalga feminizm de Bell Hooks'un *Ben Kadın Değil Miyim: Siyah Kadınlar ve Feminizm* (2015) adlı çalışmasından etkilenmiştir. (Hooks, 2015). Bu dalga, kadın kimliğinin tek bir homojen yapı olarak görülmesine karşı çıkmıştır. Feminist hareketin siyah kadınları görmezden geldiği iddiası, hareketin içinde ırksal ve sınıfsal ayrımcılığı beslediği eleştirilerine yol açmıştır. Bu nedenle, kadın olmanın tek bir tanımı olmadığı; kadın deneyimlerinin etnik, sınıfsal ve diğer değişkenlere göre farklılık gösterdiği vurgulanmıştır. Feminist söyleme yöneltlen bu eleştiriler doğrultusunda, ikinci dalga feminizm kadın kimliğine çoğulcu bir bakış açısı sunmuştur. Siyah kadınların, engelli kadınların, Latin kökenli kadınların, lezbiyen ve biseksüel kadınların deneyimlerinin farklı olduğu savunulmuştur.

Bu dönemin öncüleri, radikal ve kültürel feministler olarak tanınır. Radikal ve kültürel feministler, mikro düzeydeki iktidar alanlarında erkek egemenliğine karşı mücadele etmiş ve “özel olan politiktir” mottosu çerçevesinde ev işleri, çocuk bakımı, üreme ve kariyer gibi konuları tartışma gündemine taşımışlardır. (Güngör Baran, 2021; Baumgardner, 2011).

2.3. Üçüncü Dalga Feminizm: Üçüncü Dalga Feminizm (1988-2010)

Üçüncü dalga feminizm, 1988-2010 yılları arasında etkili olmuş ve özellikle kapsamlı kültürel dönüşümler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu dalga, postmodern teorilerden beslenmekte ve feminist pratiği günlük yaşamla bütünleştirmektedir. 1980’lerin sonlarına doğru feministler, somut yaşam deneyimleri üzerinden kendi kimliklerini ve toplumsal rollerini şekillendirmişlerdir. Kadınlar spor ve eğitim alanlarında etkinliklerini artırmış, maratonlara katılmış, cinsel yaşamlarında özgürlük ve sorumluluk sahibi olmuş, yönetim ve akademik alanlarda görünürlük kazanmıştır. Bu yönüyle üçüncü dalga feminizm, teoriyi pratiğe dönüştüren bir yaklaşım sergilemiştir. Bu dönemin öne çıkan özelliklerinden biri, biseksüel, lezbiyen ve trans bireylerin feminist hareket içinde görünürlük kazanmasıdır. Üçüncü dalga feminizm bireysel özgürleşmeye odaklandığı için, ikinci dalga feminizmin “özel olan politiktir” anlayışıyla karşılaştırıldığında eleştirilere uğramıştır. Başlangıçta mikropolitik alanlara yoğunlaşan bu hareket, zamanla bireyselleşmeye yönelmiş ve bazı gözlemciler tarafından apolitikleşme olarak değerlendirilmiştir (Baumgardner, 2011; Güngör Baran, 2021). Önceki iki dalgaya kıyasla üçüncü dalga, daha kapsayıcı bir perspektif sunmaktadır. Feministler yalnızca kadın haklarıyla ilgilenmekle kalmayıp, savaş, güvenlik, ekonomik kalkınma, az gelişmişlik, çevre sorunları, toplumsal eşitlik ve farklı gruplara saygı gibi alanlarda da feminist bakış açıları geliştirmiştir. Bu nedenle üçüncü dalga, ilk iki dalganın aktivizm düzeyini aşarak bir paradigma oluşturmuştur (Taş, 2016, s.172). Kimlik siyaseti ve toplumsal cinsiyetin performatif doğasına vurgu yapan bu dalga, kadın deneyimlerinin heterojenliğini ve kültürel bağlamla şekillendiğini ön plana çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Butler’ın toplumsal cinsiyetin performatif doğasına ilişkin çalışmaları üçüncü dalga için kritik bir referans noktasıdır (Salih ve Butler, 2004). Batı’daki bu tarihsel birikim, Türkiye’deki feminist hareketin gelişiminde de etkili olmuştur. Türkiye’de feminist hareketler, Batı örneklerini takip etmekle birlikte, yerel kültürel ve siyasal bağlamla etkileşime girerek özgün bir dinamizm geliştirmiştir. Küresel ve yerel perspektiflerin sentezi, Türkiye’de kadın hakları ve feminist hareketleri anlamak için kritik bir çerçeve sunar. Kadın hareketi tarih boyunca toplumsal cinsiyet eşitliğini tesis etmeyi ve kadınların sosyal yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamıştır. Geleneksel olarak kadınlar, çoğu toplumda kız, eş ve anne rollerine sıkıştırılmış ve ev yaşamına hapsedilmiştir. Bu nedenle tarih boyunca kadınların varlığı çoğunlukla erkeklerle olan ilişkileri üzerinden anımsanmıştır. Örgütlü kadın hareketi ise ancak 19. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kadınları bir bütün olarak ele alan ilk öncülerden biri, 1495 civarında eser veren İtalyan yazar Christine de Pizan’dır. De Pizan, kadınların eşitliği mücadelesine ışık tutmuş ve döneminde nadir görülen okuryazar kadınlardan biri olarak öne çıkmıştır.

Fransız Devrimi sırasında kadınlar, protestolara ve siyasi değişim talebine öncülük etmişlerdir. Ancak devrim, kadın haklarını güvence altına almamış ve Olympe de Gouges, Erkek ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne yanıt olarak Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni yayımlamıştır. De Gouges, yazıları nedeniyle vatana ihanetle suçlanmış ve idam edilmiştir. Kuzey Amerika'da ise kadın hareketi, kadınların erken dönemde okuryazar olmaları ve bağımsız düşünmeye teşvik edilmeleri sayesinde şekillenmiştir. Kadın aktivistler, hem köleliğin hem de kadınların baskı altında tutulmasının sona ermesi için mücadele etmiş ve 1848'de "İlk Kadın Hakları Kongresi" düzenlenmiştir. Avrupa'da da benzer hedeflerle hareket eden kadınlar, ücretlerin alınması, mülkiyet hakları ve çocuk velayeti gibi konularda hak talep etmiştir (Council of Europe, 2025).

3. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARI VE FEMİNİST HAREKETLER

Türkiye'de feminist hareketin kökenleri, Osmanlı döneminin sonlarından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar uzanan uzun bir tarihsel sürecin ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu sürecin temel eksenleri üç başlıkta özetlenebilir: Osmanlı toplumunda kadınların haklarını elde etmek için verdikleri mücadele; Türk kadınının Milli Mücadele Dönemi'nde vatan savunmasına katkıları; ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında şekillenen devletçi feminizm. Bu ayrım, Türk feminizminin tarihsel derinliğini anlamak ve farklı dönemlerdeki hareket dalgalarını kronolojik olarak incelemek için metodolojik bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye'de feminizm, 1800'lü yılların sonlarından itibaren modernleşme sürecine paralel olarak gelişmiş olup, II. Meşrutiyet Dönemi (1908) genellikle hareketin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hareketlerinin tarihsel kökeni Tanzimat reformlarına kadar uzanmaktadır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kız okullarının yaygınlaşması ve Darülmualimât'ın açılması, kadınların eğitim yoluyla kamusal alana adım atmasının önünü açmış; aile yapısında modernleşme ve toplumsal cinsiyet rolleri üzerinde değişim süreçlerini başlatmıştır. Bu dönemde kurulan ilk kadın dernekleri, kadın hakları ve özgürlüklerini gündeme taşıyan örgütlü yapılar olarak öne çıkmıştır. Batı'da eğitim görmüş veya Batı basınına takip eden aydın kadınlar, evrensel kadın hareketlerinden etkilenmiş ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sorgulamaya başlamıştır. II. Meşrutiyet dönemi, kadınlara eğitim hakkı, basın-yayın yoluyla kendini ifade etme ve sivil örgütlenme imkânı sunarken, siyasal hak talepleri sistematik biçimde görmezden gelinmiş ve siyasal yurttaşlık erkeklerin tekelinde kalmıştır (Avcı, 2016, s.229). Bununla birlikte, modernleştirici sultanlar döneminde kadınların eğitimi öncelikli bir reform alanı olarak görülmüştür. Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Aziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid (1876-1909), kadınların eğitim ve toplumsal görünürlüğünü artıracak adımlar atmıştır. İstanbul'da açılan ilk kız rüştiyeleri ve Darülmualimât gibi kurumlar, kadınların öğretmenlik ve yöneticilik alanında rol almasını sağlamıştır. 1872'de Fatma Hanım, Beşiktaş İnas Rüştiyesi'nde ilk kadın müdür olarak atanmış ve Darülmualimât'ın ilk mezunları arasında yer almıştır. Ayrıca, Mehmet Zihni Efendi'nin *Meşahirunnisa* ve *Hanım İlmihali* eserleri, kadınların eğitime verilen önemin önemli göstergeleri olarak kaydedilmiştir.

Kadın hareketini destekleyen erkek aydınlar da sürece önemli katkılarda bulunmuştur. Ahmet Mithat Efendi, kadının toplumsal hayatta hak sahibi olduğunu savunurken, Namık Kemal ve Şemseddin Sami gibi yazarlar, kadının eğitimi ve çalışma hayatına katılımını desteklemiş; harem ve cariye sistemine karşı çıkmışlardır. Böylece kadınların toplumsal alanda görünürlüğü ve eğitim yoluyla güçlenmesi teşvik edilmiştir. Toplumsal bağlamda ise, eski Türklerde kadın sosyal ve siyasal hayatta etkin bir rol oynarken, İslamiyet'in kabulü ve yerleşik hayata geçişle birlikte sosyal alanda geri planda kalmıştır. Bununla birlikte, Osmanlı'da kadınların miras hakkı ve kölelik kurumuna ilişkin yapılan düzenlemeler, kadın haklarının geliştirilmesine yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilir. Haremdeki kadınların etkisi ve saray içi sosyal dinamikler ise, kadınların görünür ama sınırlı bir etki alanına sahip olmasına yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte feminist mücadele, önceki dönemlerde birikmiş taleplerin hukuksal ve siyasal düzleme taşındığı somut bir nitelik kazanmıştır. 1923-1935 dönemi, kadın hareketinin kurumsallaşmaya başladığı, siyasal yurttaşlık haklarının tartışıldığı ve kamusal alandaki kadın görünürlüğünün arttığı bir evre olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyetçi modernleşme projesi, kadınları kamusal yaşamın öznesi hâline getirmeyi hedeflemiş; eğitim, çalışma yaşamı ve aile hukuku alanlarında kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu süreç çoğunlukla devlet merkezli ve yukarıdan aşağıya bir modernleşme yaklaşımıyla yürütülmüş; kadınların kolektif taleplerinden ziyade elit modernleşmeci vizyon belirleyici olmuştur. Kadınların siyasal haklar konusunda görünür ve örgütlü bir çıkış yapma çabası, özellikle Nezihe Muhiddin önderliğinde 1923'te kurulan Kadınlar Halk Fırkası girişimiyle somutlaşmıştır. Bu parti, kadınların seçmen ve seçilen olmasını hedeflemiş; ancak dönemin siyasi iktidarı tarafından tanınmamıştır (Balci ve Tuzak, 2017, s.44). Nezihe Muhiddin, feminist vizyonu ve siyasi mücadelesiyle Türkiye'de kadın haklarının sistematik savunusunun öncülerinden biri olarak öne çıkmıştır. Benzer biçimde Ulviye Mevlan, 1913'te kurduğu *Kadınlar Dünyası* dergisinde, kadınların yalnızca çalışma hayatında değil, siyasal alanda da görünür olmaları gerektiğini savunmuştur. Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen reformlarla, kadınlara belediye seçimlerinde 1930, muhtar seçimlerinde 1933 ve milletvekili seçimlerinde 1934'te seçme ve seçilme hakkı tanınmış; 1935 seçimlerinde 18 kadın milletvekili Meclis'e girmiştir. Bu oran, dönemi açısından dünya çapında yüksek bir düzeyi göstermektedir. Ancak kazanımlar çoğunlukla kentli, eğitilmiş ve Batılı yaşam tarzına yakın kadınlarla sınırlı kalmış; kırsal kesimde dönüşüm daha yavaş gerçekleşmiştir. Kadınların siyasal temsili, demokratik toplumların sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez bir unsurdur; eksik temsil yalnızca bir cinsiyet sorunu değil, aynı zamanda temel bir insan hakları meselesidir. Uluslararası örnekler incelendiğinde, Yeni Zelanda kadınlara 1893'te, Suudi Arabistan ise 2015'te seçme ve seçilme hakkı tanımıştır. Türkiye'de kadınlar ise 1930'da belediye, 1933'te muhtar ve 1934'te milletvekili seçimlerine katılmış; bu kazanımların tarihsel ve sosyo-kültürel bağlamda değerlendirilmesi önemlidir. Feminist kuram perspektifinden bakıldığında, Türkiye'de kadın hakları ve feminist hareketler, hukuki kazanımlar, toplumsal dönüşüm, eğitim, devlet politikaları ve uluslararası etkileşimle şekillenmiş; hem kazanımlar hem de yapısal sınırlılıklar açık biçimde gözlemlenmektedir.

Nezihe Muhiddin'in çabaları ve erken Cumhuriyet dönemi reformları, kadın haklarının modernleşme bağlamında kurumsallaşmasının temelini oluşturmuş ve feminist hareketin Türkiye'deki tarihsel derinliğini anlamak için önemli bir referans noktası teşkil etmiştir (Balcı ve Tuzak, 2017) Türkiye'de feminist hareketin tarihsel evrimi, Osmanlı döneminde sınırlı da olsa ortaya çıkan hak talepleri ve örgütlenme girişimlerinden, Cumhuriyet'in erken reform politikalarıyla somut kazanımlara dönüşen süreci kapsamaktadır. Tanzimat ve Islahat döneminde modern eğitim kurumlarının açılması ve bazı hukuki reformlar, kadınların toplumsal hayata katılımının ilk kıvılcımlarını oluşturmuştur. 19.yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı kadınları arasında okuryazarlık oranının artması ve basılı yayınların yaygınlaşması, kadınların kendi haklarını talep etmelerine olanak sağlamıştır. Kadın yazarlar ve gazeteciler, kadın sorunlarını tartışan makaleler yayımlamış ve kadın dernekleri kurmaya başlamıştır. Bu girişimler, kadınların toplumsal ve kültürel alanlarda da varlık gösterebileceğini göstermiştir. Cumhuriyet döneminde ise, Atatürk önderliğinde yürütülen modernleşme ve reform süreçleri, kadın hakları alanında köklü değişiklikler getirmiştir. 1926 Medeni Kanunu ile kadınlara boşanma, mal varlığı ve miras hakları tanınmış, eğitim ve kamu yaşamında kadınların görünürlüğü artmıştır. Bu süreçte kurulan kadın dernekleri ve cemiyetler, hem sosyal hem de siyasal hakların savunulmasında önemli platformlar oluşturmuş, toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin yayılmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de feminist hareketin Batı'daki örnekleriyle kıyaslandığında, haklar ve fırsatlar esas olarak devlet tarafından tanınmış; örgütlü bir sivil hareketin oluşumu sınırlı kalmıştır. Yine de Cumhuriyet dönemi kadınları, kazandıkları eğitim ve kamusal alan olanaklarıyla, sonraki yıllarda ortaya çıkacak feminist örgütlenmeler için zemin hazırlamıştır. 1920'ler ve 1930'larda elde edilen kazanımlar, 1960 ve 1970'lerde ikinci dalga feminist hareketin Türkiye'de ortaya çıkmasına ilham kaynağı olmuştur. Üniversitelerde ve sivil toplum örgütlerinde şekillenen bu hareketler, kadın hakları mücadelesini hem hukuki hem de sosyal boyutuyla ileriye taşımıştır. Sonuç olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreç, kadınların hak talep etme bilincinin ve örgütlü mücadele deneyiminin kökenlerini ortaya koymakta; Türkiye'deki feminist hareketleri anlamak ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin sürekliliğini kavramak için kritik bir çerçeve sunmaktadır. (Arat, 1989, s.15).

3.1. 1960-1970'ler: Radikalleşme ve Kurumsallaşma Öncesi-Feminist Bir Farkındalığa Doğru

1960'lı yıllar, Türkiye'de feminist hareketin henüz radikalleşmeden ve kurumsallaşmadan önceki farkındalık dönemini temsil etmektedir. Kemalist modernleşme ve 1926 Medeni Kanunu, kadınlara mal varlığı ve boşanma gibi temel hakları tanımış olsa da, bağımsız feminist hareketin oluşumu 1960'lara kadar toplumsal süreçlerle şekillenmiştir (Arat, 1989). Bu dönemde yayımlanan Kadın Gazetesi (1947-1979), kadınların eğitim ve hak kazanımlarını destekleyerek toplumsal farkındalığı artırmıştır (Sirman, 1989). 1960'larda sol hareketin yükselişi, kadınların eşitsizliklere dair farkındalığını derinleştirmiş; 1969'da Türk Kadınlar Birliği ve 1977'de Kadın Haklarını Koruma Derneği, TBMM'ye eşitlikçi değişiklik önerileri sunmuş, bu girişimler feminist hareket için sembolik bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Kadınca dergisi (1978-1998), kürtaj, doğum kontrolü ve ev içi emeğin sorunlarını gündeme taşıyarak feminist söylemin yaygınlaşmasında kritik bir rol oynamıştır. Bu dönemde kadınlar, hem kamuoyunda görünürlük kazanmak hem de toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine dair farkındalık oluşturmak için dernekler ve yayınlar aracılığıyla örgütlenmeye başlamıştır. 1960-1970’ler öncesinde Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde başlayan kadın hakları mücadelesi, bu farkındalığın temelini atmıştır. Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e kadar olan süreçte kadınların eğitim hakkı, mülkiyet hakkı ve basın aracılığıyla toplumsal varlıklarını ifade etmeleri, 1960’lı yıllarda feminist hareketin radikalleşmesine zemin hazırlayan tarihsel mirası oluşturmuştur. Bu bağlamda 1960-1970’ler, feminist hareketin henüz radikalleşmediği, ancak bilinç ve farkındalık aşamasının geliştiği bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Kadınlar, örgütlenme ve toplumsal görünürlük çabaları ile ilerleyen yıllarda daha radikal ve kurumsallaşmış feminist hareketin temellerini atmışlardır. (Çaha, 2010).

3.2. 1980-2000: Baskıdan Dayanışmaya, Kurumsallaşmadan Feminist Eylemlere

1980 Askeri Darbesi sonrası, feminist hareket bağımsız bir toplumsal aktör olarak şekillenmiştir. Kadın Çevresi yayınevi (1986), Perşembe Grubu gibi akademik çevreler ve bilinç yükseltme grupları bu dönemin merkezindeydi. Türkiye’nin 1985’te BM’nin Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ni (CEDAW) imzalaması, kadın hareketine ivme kazandırmıştır. “Kadınlar Dilekçesi” kampanyası ile 6.000 imza toplanmış, Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği kurulmuştur (Sancar, 2013).

1987’de gerçekleştirilen “Kadınlar Dayağa Karşı Dayanışmaya” yürüyüşü, 12 Eylül sonrası ilk kitlesel feminist yürüyüşlerden biri olmuş ve büyük yankı uyandırmıştır (Çaha, 2010). Bu dönemde feminist dergiler (Feminist, Kaktüs) yayın hayatına başlamış, kadın sorunları medya, edebiyat ve akademide daha görünür hâle gelmiştir (Arat, 1994). Feminist hareketin öncülerinden Şirin Tekeli, hem teorik hem pratik katkılarıyla bu sürecin sembol ismi olmuştur. Tekeli, CEDAW uygulamalarını gündeme taşıyan kampanyalara katılmış ve 1987’de ilk yasal protestoyu örgütlemiştir (Tekeli, 1995). Kadın hareketi, özünde kadınların maruz bırakıldıkları eşitsizlikler ve baskılar karşısında, bu ezilmişliğe son verme gayesi güden bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir (Apak, 2004, s.1). Aydınlanma düşüncesi ile 18. yüzyılda ortaya çıkan bu hareketin temelini, kadınların kamusal alanda görünürlük kazanma mücadelesi oluşturmuştur. 19. yüzyılda ise feminizm, dünyayı dönüştürme iddiasıyla yükselişe geçmiştir. Bu dönemden itibaren gelişim süreci, “feminist dalgalar” şeklinde adlandırılan evrelere ayrılmıştır: Birinci Dalga, İkinci Dalga ve Üçüncü Dalga Feminizm. Birinci Dalga, 19. yüzyılın sonlarında kadınların siyasal haklar elde etme talebiyle öne çıkmıştır. Oy hakkı, seçme-seçilme özgürlüğü, eğitimde eşitlik ve mülkiyet hakları bu dalgaın odak noktası olmuştur. İkinci Dalga Feminizm, 1960’lardan itibaren yeni toplumsal hareketlerle birlikte yükselmiştir. Bu dönemde kadınlar, bedenleri ve cinsiyet kimlikleri üzerine yoğunlaşarak doğurganlık ile cinselliğin farklı kavramlar olduğunun altını çizmiş, doğum kontrol yöntemlerinin yaygınlaştırılması gibi meseleleri gündeme taşımıştır.

Üçüncü Dalga Feminizm ise 1990’lardan sonra postmodern düşüncenin etkisiyle ortaya çıkmış; şiddet, cinsellik, güçlenme gibi başlıklara yönelmiş ve bireysel sorunlara odaklanan daha parçalı bir bakış açısı geliştirmiştir (Taş, 2016, s.164-172). Türkiye’de kadın hareketinin başlangıcı 19. yüzyıla dayandırılmaktadır. 1990’lara kadar iki ana evre yaşanmış, 2000’lerden günümüze ise üçüncü dalganın etkileri görülmüştür. Birinci dalga, Cumhuriyet’in ilanıyla kadınların kamusal görünürlüğüne artırdığı 1923’ten 1980’e kadar olan süreci kapsamaktadır. İkinci dalga ise 1980 sonrası farklı biçimlerde kendini göstermiştir. Osmanlı son döneminde başlayan mücadele, kadın dergileri ve “Cumhuriyet Kadını” idealinin inşası üzerinden ilerlemiştir. Cumhuriyet devrimlerinin büyük bölümü kadınlara haklar kazandırmış olsa da 1950-1970 arası feminizmin etkisi zayıflamıştır. 1923-1935 yılları, temel yurttaşlık hakları için verilen çabaların yoğunlaştığı birinci dalga olarak nitelendirilmektedir. Uzun bir durgunluk evresinden sonra 1980’de hareket yeniden ivme kazanmış, 1990’lardan itibaren ise kurumsallaşmıştır (Güzelcan Şenol, 2010, s.27). 1980 öncesinde kadın, çoğunlukla anne, eş veya bacı kimliğiyle anılmış; birey olarak değil, feodal üretim ilişkileri içinde değerlendirilmiştir. 1980 sonrasında ise bağımsız kadın hareketi doğmuş, kadınlar kendi güçleriyle ayakta kalma iradesi göstermiştir. Evlerde yapılan küçük toplantılar, kürtaj tartışmaları, ataerkil düşüncenin sorgulanması ve özel alanın politize edilmesi bu dönemin karakteristik özellikleri olmuştur. 1990’lar, bu zeminde yükselen ve daha da çeşitlenen üçüncü kuşak feminist hareketin dönemi olmuştur. Sokak eylemleri, kampanyalar, yürüyüşler 1980’lerin mirası olarak sürmüş; ancak 1990’larda farklı ideolojik gruplara ayrışma yaşanmış ve hareket büyük şehirlerin dışına da yayılmıştır (Güzelcan Şenol, 2010, s.68-69). Bu dönemde sokak eylemleri azalmış, fakat kalıcı örgütlenmeler ve yapılar ortaya çıkmıştır (Çeşnigil, 2019, s.68). Kadına yönelik şiddetle mücadele amacıyla belediyelerin desteğiyle kadın sığınma evleri açılmıştır. 1988’de İzmir’de “Kadınlar İçin Barındırma Ünitesi” ile başlayan süreç, 1990’da Bakırköy ve Şişli sığınma evleriyle devam etmiş; Mor Çatı Vakfı 1995’te önemli bir merkez hâline gelmiştir. Ayrıca akademik çevrelerde kadın sorunları çalışmaya başlanmış ve devlet bu meseleleri resmi olarak tanımıştır (Güzelcan Şenol, 2010, s.67-69). 1997’de kurulan TÜBAKKOM, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu’ndaki eşitsizliklerin kaldırılması için baskı grubu işlevi görmüş; aynı yıl KA-DER siyasette kadınların temsiline odaklanmıştır (Çeşnigil, 2019, s.68-76). Diyarbakır merkezli KA-MER ise insan hakları, toplumsal cinsiyet, kız çocuklarının eğitimi gibi başlıklarda çalışmalar yürütmüştür. 1996’da kurulan Uçan Süpürge de farklı feminist gruplar arasında iletişim kurarak kadın hareketini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Sonuç olarak, 1980-2000 arası kadın hareketi, 1980’lerde başlatılan feminist söylemlerin kurumsallaşma sürecine dönüşmüştür. Kurumların çoğalması hareketi parçalı hâle getirirse de bu dönemin belirleyici niteliği, kadın mücadelesinin kurumsal zeminde devam etmesi olmuştur.

3.3. 1990'lar: Kurumsallaşma, Üçüncü Dalga ve Çoğulculuk

1990'lı yıllar, kadın hareketinin farklı kesimlerini bir araya getiren buluşmalar ve kurultaylar sayesinde, kadınlar arasındaki çeşitliliğin görünürlük kazandığı bir dönem olarak öne çıkar. Bu yıllar, hem farklılıklarla birlikte durma arayışını hem de bu çeşitlilikten kaynaklanan ayrışmaları sembolize eder. 1989'un Şubat ayında Ankaralı feministlerin çağrısıyla gerçekleştirilen 1. Feminist Haftasonu, hareketin farklı bileşenlerinin ilk kez ortak talepler ve yöntemler üzerine tartıştıkları, sonunda ise Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi'nin yayımlandığı önemli bir dönemeçtir. Aynı yılın Mayıs ayında İnsan Hakları Derneği Kadın Komisyonu'nun öncülüğünde yapılan 1. Kadın Kurultayı ise kadın hareketi tarihindeki başka bir dönüm noktası olmuştur. Feminist Haftasonu ve Kurultay sırasında feminist kadınlarla sosyalist kadınlar arasında başlayan tartışmalar devam ederken; Kürt kadınlar ve Müslüman kadınlar da hareket içinde seslerini yükseltmeye başlamış, bu farklılıklar hem tartışmaların nedeni hem de sonucu haline gelmiştir. Kürt feministler feminizmin Türk kimliğiyle sınırlı olmasını, Müslüman kadınlar ise hareketin seçkinci yaklaşımını eleştirmiştir. Böylece kadın hareketi artık yalnızca Kemalist kadınlar ile feministler arasındaki ikili karşıtlıkla değil; radikal, sosyalist, eşitlikçi, Müslüman, Kürt ve liberal feministler gibi farklı yönelimlerle tanımlanır hale gelmiştir. Bu süreçte “Mor İğne”, “Boşanma Eylemi”, “Bedenimiz Bizimdir”, “Cinsel Tacize Hayır”, “Bekaret Kontrolüne Hayır” ve “438. Maddeye Hayır” gibi kampanya ve eylemlerle kadınlar; evde, işyerinde ve kamusal alanda maruz kaldıkları şiddeti ve tacizi daha yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. Aynı dönemde kurumsallaşmanın da önemli adımları atılmış; Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı (1990), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi (1990), İstanbul Üniversitesi Kadın Çalışmaları Merkezi (1990), Kadın Dayanışma Vakfı (1993), Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği (1993), Pazartesi Dergisi (1995), Başkent Kadın Platformu (1995), Uçan Süpürge (1996), Kadın Adayları Destekleme Derneği – KA-DER (1997) ve KAMER (1997) bu kurumsallaşma sürecinin ürünleri olmuştur. Ayrıca Kürt kadınların çıkardığı *Rosa* (1996), *Jujin* (1996) ve *Jin-u Jiyan* (1998) gibi süreli yayınlar da, her ne kadar uzun soluklu olmasalar da, dönemin dikkat çekici girişimleri arasındadır. 1990'ların başından itibaren hukuksal kazanımlar da görünür hale gelmiştir. Bu çerçevede, TCK'nın 438. maddesi yürürlükten kaldırılarak tecavüz suçlarında mağdurun “fahişe” olması halinde ceza indirimi uygulanmasının önüne geçilmiş; Medeni Kanun'un 159. maddesi değiştirilerek kadının çalışmasının kocasının iznine bağlı olması hükmü kaldırılmıştır. Kadınların evlilikten önceki soyadlarını kocalarının soyadlarıyla birlikte kullanabilmeleri sağlanmış; nüfus cüzdanlarındaki “bakire”, “dul” ve “boşanmış” ibareleri kaldırılmış; zina suç olmaktan çıkarılmış ve “aile birliğinin reisi kocadır” ifadesi de yasadan çıkarılmıştır. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra feminist hareketin toplumsal etkisi devlet düzeyinde de yankı bulmuş; 1990 yılında Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM)'nin kurulması dönemin en önemli kurumsal adımı olmuştur (Heinrich Böll Stiftung, 2017).

3.4. 2000'ler ve Sonrası: Dijital Feminizm, Çoğulcu Yapılar ve Yeni Dinamikler

2000'li yıllarla birlikte feminist hareket, dijitalleşmenin getirdiği yeni imkânlarla farklı bir boyut kazanmıştır. Sosyal medya ve dijital platformlar sayesinde kadına yönelik şiddet, cinsel taciz, ücret eşitsizliği ve temsiliyet sorunları daha görünür hâle gelmiştir (Heinrich Böll Stiftung, 2024). Bu dönemde ideolojik farklılıklara rağmen Kemalist, Kürt ve İslami kadın örgütleri arasında ortak mücadele alanlarının oluşması, kolektif feminist zeminin güçlenmesini sağlamıştır (Diner ve Toktaş, 2010). Aynı zamanda feminist teorik tartışmalar, kapitalizmin kadın emeğini nasıl yeniden şekillendirdiğine dair eleştirileri de içermiş ve yapısal dönüşüm ihtiyacına dikkat çekmiştir (Sancar, 2013). 2011'de imzalanan İstanbul Sözleşmesi, kadına yönelik şiddetle mücadelede önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiş; Türkiye'nin 2021'de sözleşmeden çekilmesi ise feminist mücadelenin seyrini yeni bir aşamaya taşımıştır (Avcı, 2021). Genel olarak bakıldığında, Türkiye'de kadın hareketi 1960'lardan günümüze; sol hareketlerle kurulan ilişkilerden bağımsız feminist örgütlenmelere, kurumsallaşmadan dijital dönüşümlere uzanan özgün bir karakter edinmiştir. "Özel alan politiktir" anlayışı, ev içi emeğin görünür kılınması ve toplumsal cinsiyet rollerinin sorgulanması bağlamında her dönemin temel sloganlarından biri olmuştur (Sancar, 2013). Böylece kadın hareketi, erkek egemenliği ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele ederek eşitlik, özgürlük ve adalet arayışını sürdüren çok katmanlı ve disiplinlerarası bir yapı hâline gelmiştir. Dijital teknolojilerin hızlı dönüşüm yaratma kapasitesi, feminist politikanın da bu sürecin dışında kalamayacağını göstermektedir. Courtney E. Martin ve Vanessa Valenti, bu yeni uyum biçimini "dijital feminizm" olarak adlandırmakta ve onu "çevrimiçi medyanın toplumsal cinsiyet eşitliği ve sosyal adalet meselelerini tartışmaya açma, gündemde tutma ve harekete geçirme potansiyelini kullanma" biçiminde tanımlamaktadır (2013, s.6). Onlara göre dijital feminizm, bireylerin seslerini milyonlara ulaştırabilen ilk mücadele biçimlerinden biri olarak önemlidir. Bu nedenle feminist kolektif eylemler yalnızca meydanlarda değil, aynı zamanda internetin hız ve görünürlük sağlayan ortamında da örgütlenmekte; böylece ulus-ötesi dayanışma imkânları doğmaktadır. Tweetler yeni nesil pankartlara, etiketler lobi faaliyetlerine, bloglar ve dijital dergiler ise farkındalık yaratmanın güncel araçlarına dönüşmektedir. Genç kuşak feministler, dijital mecraların sunduğu olanaklarla yeni yöntemler geliştirerek dijital feminist aktivizmi yeniden şekillendirmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine karşı yürütülen etiket kampanyaları kısa sürede milyonlara ulaşabilmektedir. Toronto'da bir polis memurunun kadınların tecavüzü önlemek için "sürtük gibi" giyinmemeleri gerektiğini söylemesiyle başlayan ve çevrimiçi örgütlenmeyle dünya çapında 200 yürüyüşe dönüşen *Slutwalk* hareketi, sanal alan ile kamusal alanın nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir (Mendes, 2015). Türkiye'de ise Özgecan Aslan cinayeti sonrası başlatılan #sendeanlat etiketi, milyonlarca kadının cinsel taciz deneyimlerini paylaşmasını sağlamış ve sorunun yaygınlığını görünür kılmıştır (Alikılıç ve Baş, 2019). Ayrıca 5Harfliler, Çatlak Zemin ve Reçel Blog gibi platformlar, Göker'in (2019) ifadesiyle feminist hafıza alanları olarak işlev görerek bireysel ve kolektif anlatıları bir araya getirmekte, çevrimiçi ve çevrimdışı politik hatları bütünleştirmektedir.

Dijital medya araçlarının sağladığı anlık görünürlük ve geniş kitlelere yayılma imkânı, toplumsal değişim açısından güçlü bir potansiyel sunmaktadır. Çevrimiçi aktivizm sokaktaki eylemlerle birleştiğinde etkisi daha da artmaktadır. Arjantin’de kadın cinayetlerine karşı bir etiketle başlayan #NiUnaMenos hareketi kısa sürede Latin Amerika’yı aşarak küresel bir dayanışmaya dönüşmüş; Polonya’daki kürtaj karşıtı politikalara tepki olarak düzenlenen Kara Pazartesi eylemlerinden esinlenerek 8 Mart 2017’de örgütlenen uluslararası kadın grevi, Türkiye’de de #KadınlarBirlikteGüçlü sloganıyla hem sokaklarda hem dijital mecralarda yankı bulmuştur (Fuentes, 2019; Çağatay, 2021). Bununla birlikte, dijital feminizmin yapısal eşitsizlikleri tek başına ortadan kaldırması mümkün değildir. Ancak yeni örgütlenme biçimleri, zaman zaman güç odaklarını dönüşüme zorlayabilmektedir. Ana-akım medyanın görmezden geleceği karşı-anlatılara erişim imkânı, özellikle otoriter rejimlerde kritik önemdedir. Artan sansür ve denetim koşullarına rağmen feministler, çevrimiçi yaratıcılık sayesinde yerel ve küresel ittifaklar kurabilmektedir. Dijital feminizmin sınırlılıkları ise tartışmayı derinleştirmektedir. Öncelikle “dijital uçurum” olarak adlandırılan eşitsizlik; cinsiyet, sınıf, yaş, engellilik ve dil bariyerleri nedeniyle teknolojik erişimden mahrum bırakılan kadınları daha da dezavantajlı hâle getirmektedir (McCaughey ve Ayers, 2003). Dijital dünyanın hızlı ve kısa ömürlü yapısı feminist örgütler için teknolojik uyum zorunluluğu doğurmakta, bu da sınırlı kaynaklarla çalışan yapılar açısından ek bir yük yaratmaktadır (Fotopoulou, 2016). Nitekim gerekli araç ve becerilere sahip olmayan kesimler, “teknolojik olarak dışarıda kalan feministler” kategorisine itilmekte; bu durum dijital teknolojilerin “umut vaat eden ama kırılgan” bir potansiyel taşıdığını göstermektedir (Mendes et al., 2019, s.17-19). Ayrıca dijital feminizm bağlamında kimin sesinin duyulabildiği de önemli bir tartışma alanıdır. Popülerleşen dijital feminist söylemler her kesimin deneyimini yansıtmamakta; ana-akım feminizm, marjinal grupları dışarıda bıraktığı gerekçesiyle “beyaz”, “orta sınıf” ve “heteroseksüel” bir hareket olmakla eleştirilmektedir. Bu noktada siyah feministler, queer ve trans kadınların deneyimlerini görünür kılacak kesişimsel bir analiz ihtiyacını vurgulamaktadır (Okolosie, 2014). Bir diğer önemli tartışma, dijital araçların bireysel ve kolektif güçlenmeye sunduğu fırsatlar ve yarattığı risklerdir. Twitter gibi mecralarda sağlanan anonimlik, şiddet deneyimlerini paylaşan kadınlar için güvenli bir alan yaratabilmektedir. Giti Chandra’ya göre anonimlik, “şiddet görenlerin sessizliklerini bozmasına imkân verir; odağı bireyde değil, hikâyede ve onu üreten sistemlerde tutar” (2020, s.104). Ancak çevrimiçi görünürlük aynı zamanda riskleri de beraberinde getirmektedir. Yüz yüze bilinç yükseltme gruplarında var olan güven ortamı dijital mecralarda kaybolmakta; kadınların hikâyeleri geniş, çoğu zaman düşmanca bir kitleye açılmaktadır (Gleeson ve Turner, 2019). Bu durum çevrimiçi hakaret, mağdur suçlayıcılık ve itibarsızlaştırma pratiklerini yaygınlaştırarak kadınların yalnızlaşmasına yol açabilmektedir (Mendes et al., 2019). Dolayısıyla dijital feminizmin gücü, tam da bu kırılgan ama verimli gerilim alanlarında ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, antik Yunan'dan 19. yüzyıla kadar kadın haklarının tarihsel gelişimini ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de feminist hareketlerin evrimini kapsamlı bir biçimde incelemiştir. Araştırma süresince elde edilen bulgular, kadın hakları mücadelesinin yalnızca bireysel özgürlük talepleriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal, siyasi ve hukuki dönüşümlerin ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Antik Yunan ve Roma toplumlarında kadınların kamusal hayattan büyük ölçüde dışlanmış olması, eşitlik arayışının tarihsel kökenlerini anlamak açısından önemlidir. Orta Çağ ve erken modern dönemde Batı Avrupa'da başlayan feminist hareketler, kadınların eğitim, mülkiyet ve siyasi katılım haklarını savunma yönünde önemli adımlar atmıştır. Bu süreç, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin evrensel bir boyuta sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye özelinde yapılan incelemede, Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kadın haklarının evrimi, hem toplumsal hem de hukuki bağlamda belirgin bir dönüşüm sergilemiştir. 19. yüzyıl sonlarında başlayan kadın hareketleri, eğitim ve hukuki haklar alanında somut kazanımlar elde ederken, Cumhuriyet dönemi reformları ile kadınların kamu hayatına katılımı ve eşitlik hakları kurumsallaşmıştır. Çalışma, Türkiye'de feminist hareketlerin tarihsel kökenlerini ve bu hareketlerin modern toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesine katkılarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, literatürdeki boşlukları doldurmakta ve kadın hakları tarihine ilişkin kronolojik ve kavramsal bir çerçeve sunmaktadır. Araştırma, ayrıca, tarihsel süreçlerin günümüz toplumsal cinsiyet politikalarına ışık tutabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, kadın hakları mücadelesinin sürekliliği ve tarihsel dinamikleri üzerine yapılan analizler, hem akademik literatüre hem de politika üretimine katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, kadın hakları ve feminist hareketlerin tarihsel gelişimi, toplumsal dönüşüm, direniş ve özgürlük arayışlarının kesişim noktalarını ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalara yönelik olarak, farklı coğrafyalardaki feminist hareketler arasındaki karşılaştırmalı analizlerin yapılması, Türkiye özelinde kazanımların evrensel bağlamda değerlendirilmesine imkan sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın A. G. (2003). Eskiçağda Grek kadının toplumsal yaşantısı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33: 17-47.
- Akgün-Kaya E. (2021). Eskiçağ Yunan felsefesinde kadın filozoflar: Takip ettikleri felsefe okulları ve sosyal konumları. In: Akyürek Şahin NE, Onur F, Yıldız ME (Eds.), *Akron 19: Eskiçağ Yazıları 15*. Ankara, ss. 115–160.
- Alıklıç Ö, Baş Ş. (2019). Dijital feminizm: Hashtag'in cinsiyeti. *Fe Dergi*, 11(1): 89–111.
- Arat Y. (1989). *The patriarchal paradox: Women politicians in Turkey*. Associated University Presses, New York.
- Avcı M. (2016). Osmanlı Devleti'nde kadın hakları ve kadın haklarının gelişimi için mücadele eden öncü kadınlar. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55: 1-20.

- Balcı M, Tuzak M. (2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Nezihe Muhiddin özelinde Türk kadınlarının siyasi hakları için mücadelesi. *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 43-51.
- Baumgardner J. (2011). *F'em! : Goo Goo, Gaga and some thoughts on balls*. Seal Press, New York.
- Bayhan V. (2012). Beden sosyolojisi ve toplumsal cinsiyet. *Doğu Batı*, 16(63): 147-164.
- Bobadilla S. (2014). The Feministing Five: Tara L. Conley. *Feministing*. <http://feministing.com/2014/12/15/the-feministing-five-tara-l-conley/> [Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2025].
- Brown NO. (1952). The birth of Athena. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 83: 130–159.
- Caporal B. (1982). *Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını (1919-1970)*. Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Çağatay S. (2021, 14 Ocak). Feminist grev. *Feminist Bellek*. <https://feministbellek.org/feminist-grev/> [Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2025].
- Çaha Ö. (2010). *Sivil kadın: Türkiye’de sivil toplum ve kadın*. Savaş Yayınları, İstanbul.
- Çeşnigil BŞ. (2019). 1980 sonrası Türkiye’de kadın hareketi ve özel olanın politikleşmesi. Yüksek Lisans Tezi. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Türkiye.
- Diner C, Toktaş Ş. (2010). Waves of feminism in Turkey: Kemalist, Islamist and Kurdish women’s movements in an era of globalization. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(1): 41–57. doi:10.1080/19448950903507388
- Dökmen ZY. (2010). *Toplumsal Cinsiyet. Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Ensiklopedia Britannica. (2025a). Second wave of feminism. <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-second-wave-of-feminism> [Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2025].
- Ensiklopedia Britannica. (2025b). Third wave of feminism. <https://www.britannica.com/topic/feminism/The-third-wave-of-feminism> [Erişim Tarihi: 28 Temmuz 2025].
- Fotopoulou A. (2016). *Feminist activism and digital networks: Between empowerment and vulnerability*. Palgrave Macmillan UK, London. doi:10.1057/978-1-137-50471-5
- Göksel B. (1988). *Çağlar boyunca Türk kadını ve Atatürk*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Güngör Baran A. (2023). Feminizmin Gelişim Serüveni: Dalga Yerine Kuşak Diyelim mi? <https://kockam.ku.edu.tr/feminizmin-gelisim-seruveni-dalga-yerine-kusakdiyelim-mi-aylin-gorgun-baran/> [Erişim Tarihi: 29 Temmuz 2025].
- Güzelcan Şenol S. (2010). Türkiye’de 1980 sonrası kadın hareketi ve feminist yayıncılığın oluşum süreci: Pazartesi dergisi deneyimi. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye.
- Heinrich Böll Stiftung. (2024a). Türkiye’de feminist hareketler ve dijital dönüşüm. <https://tr.boell.org> [Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2025].

- Heinrich Böll Stiftung. (2024b). Morun farklı tonları: Türkiye’de feminizmler. <https://tr.boell.org/tr/2024/11/25/morun-farkli-tonlari-turkiyede-feminizmler> [Erişim Tarihi: 31 Temmuz 2025].
- Heinrich Böll Stiftung. (2024c). Türkiye’de dijital feminizm ve toplumsal dönüşüm. Heinrich Böll Stiftung Yayınları. [Erişim Tarihi: 1 Ağustos 2025].
- Hooks B. (2015). *Ain’t I a Woman: Black women and feminism*. Routledge, New York.
- Kadın ve Yaşam. (2025). *Toplumsal cinsiyet perspektifinden tarihsel ve güncel değerlendirmeler*. <https://www.egitimyayinevi.com/u/egitimyayinevi/docs/y/o/yoksis-ekitap-kadin-ve-yasam-icerik-dosyasi-1690565009.pdf> [Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2025].
- Kadınların siyasetteki mücadelesi devam ediyor. (2020). *United Nations Development Programme*. <https://www.undp.org/blog/struggle-women-politics-continues> [Erişim Tarihi: 3 Ağustos 2025].
- McClure LK. (2019). *Women in classical antiquity: From birth to death*. Wiley-Blackwell, Hoboken.
- Mendes K, Ringrose J, Keller J. (2019). *Digital feminist activism: Girls and women fight back against rape culture*. Oxford University Press, Oxford.
- Mendes K. (2015). *Slutwalk: Feminism, activism and media*. Palgrave Macmillan, London.
- Mitchell J, Oakley A. (1984). *Kadın ve eşitlik* (Çev. D. Direk). Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Moroğlu N. (2023). Cumhuriyetimizin 100. yılında eşitlik, demokrasi ve kadının insan hakları. https://nazanmoroglu.com/cumhuriyetimizin-100-yilinda-esitlik-demokrasi-ve-kadinin-insan-haklari/?utm_source [Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2025].
- Salih S, Butler J. (2004). *The Judith Butler reader*. Wiley-Blackwell.
- Sancar S. (2013a). *Türk modernleşmesinin cinsiyeti: Erkekler devlet, kadınlar aile kurar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sancar S. (2013b). *Türkiye’de kadın hareketinin politiği: Tarihsel bağlam, politik gündem ve özgünlükler*. Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Sirman N. (1989). Feminism in Turkey: A short history. *New Perspectives on Turkey*, 3(1): 1-4.
- Taş G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: Kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler*, 3(5): 163-175.
- Ülgen Pınar. (2022). Ortaçağ Avrupası’nda kadına bakış. *Lacivert Dergi*. <https://www.lacivertdergi.com/dosya/2022/02/21/ortacag-avrupasinda-kadina-bakis> [Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2025].
- Wollstonecraft M. (2012). *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi* (Çev. D. Hakyemez). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.